

UOT: 33.94; 330,147; 336,64; 336,714

JEL: B 00; E29

QASIMOVA A.R.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) magistrı

AZƏRBAYCANDA BİRBAŞA İNVESTİSİYANIN TARİXİ ANALİZİ VƏ İQTİSADI İNKİŞAFDA VACİBLİYİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi: Birbaşa investisiya nəzəriyyəsinin dərinləşdirilməsi, milli istehsalın beynəlmiləlləşməsinin və investisiya siyasətinin əsaslandırılması üçün onlardan istifadə edilməsi, habelə Azərbaycan şəraiti üçün bu sahədə tövsiyələrin hazırlanmasıdır.

Tədqiqatın metodologiyası: Tədqiqatın nəzəri və metodoloji bazasını birbaşa investisiyaların sosial-iqtisadi təhlili nəzəriyyəsi və metodologiyası, habelə Azərbaycan Respublikasının birbaşa investisiya qoyuluşu sahəsində qanunvericilik aktları və təlimatları təşkil edir.

Tədqiqatın nəticələri: Birbaşa investisiya multiplikatorunun səmərəsinə nail olmaq üçün dövlət burada tənzimləyici rolunu oynamaqla, zəruri struktur siyasətini əsas götürərək, investisiya qoyuluşlarından istifadəni, eləcə də əldə olunan gəlirdən tam və səmərəli istifadəyə ciddi nəzarət etməlidir.

Açar sözlər: investisiya, dövlət tənzimləməsi.

GİRİŞ

İnvestisiya gələcəkdə pul qazanmaq üçün istifadə edilən bir aktivdir. İqtisadi nöqteyi nəzərdən, investisiya cari ildə xərclənməyən amma gələcəkdə mal varlığını və istehlakı artırmaq üçün istifadə olunan aktivdir. Maliyyə sahəsində investisiya daha çox qiymətli kağızların alınmasına sərf olunan pul kütləsi kimi düşünülür. Bundan əlavə, gələcəkdə məhsul istehsalı üçün tikilən bina da investisiya hesab edilir. İnvestisiya çox geniş sferanı əhatə edən bir iqtisadi və maliyyə anlayışıdır.

İnvestisiya iqtisadi araşdırmaların mərkəzində yer alan bir məfhumdur. O, ölkələrin gələcəkdə inkişafına və müxtəlif istehsal faktorlarının məhsuldarlığına təsir göstərən başlıca amildir.

Azərbaycana birbaşa xarici investisiya qoyuluşlarının inkişaf tarixi

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafını təmin edən əsas amillərdən biri ölkəyə xarici investisiya axınıdır. “Xarici investisiyanın qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununa əsasən xarici investisiya dedikdə a) xarici hüquqi şəxslər, b) xarici vətəndaşlar, vətəndaşlığı olmayan şəxslər və xaricdə daimi yaşayış yeri olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları; bu şərtlə ki, onlar vətəndaşı olduqları və ya daimi yaşadıqları ölkədə təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış olsunlar, c) xarici dövlətlər, d) beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən

həyata keçirilən investisiyalar nəzərdə tutulur. Xarici investisiyaların bir neçə növü vardır. Bunlara birbaşa xarici investisiya (BXİ), Portfel investisiyası, maliyyə kreditləri, neft bonusu və digər investisiyalar daxildir. Bunlar arasında birbaşa xarici investisiya inkişafda olan ölkələr, o cümlədən, Azərbaycan üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Birbaşa xarici investisiya (BXİ) beynəlxalq investisiyanın bir kateqoriyası olub, xarici investorun digər ölkənin iqtisadiyyatına olan davamlı birbaşa investisiya marağıdır. Davamlı maraq dedikdə xarici investorla investisiya qoyulmuş müəssisə və ya ölkə arasında uzunmüddətli əlaqələr və investorun həmin müəssisənin idarə edilməsində əhəmiyyətli təsiri nəzərdə tutulur. Bu investisiya, xüsusilə, inkişafda olan ölkələrin beynəlxalq bazara integrasiyasını və ixtisaslaşmış kadrların ölkəyə cəlb edilməsini təmin edir. Bu səbəbdən də Azərbaycana BXİ-nin cəlb edilməsinə xüsusi diqqət ayrılır. Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi məlumata görə, 2017-ci ildə Azərbaycanın dövlət büdcəsinə xarici investisiyalardan gələn gəlirin miqdarı 15697,3 milyon manat təşkil etmişdir. Bunun 62,6%-i neft və qeyri-neft sektorlarına qoyulan birbaşa xarici investisiyalardır. Bu göstəricilərin gələcək illərdə artımı gözlənilir.

Azərbaycana birbaşa xarici investisiya qoyuluşlarının inkişaf tarixini üç mərhələyə bölmək olar: 1) Çar Rusiyasının dağılmasına, yəni 1917-ci ilə qədərki dövr, 2) Azərbaycan Demokratik

Respublikasının yaranmasından başlayaraq, Azərbaycanın Sovet imperiyasının tərkibində olduğu və 1991-ci ildə müstəqillik qazandığı dövrə qədərki mərhələ və 3) 1991-ci ildən bu günə qədərki dövr. Bunlar arasında ikinci mərhələ ölkəyə BXİ axınının ən az, üçüncü mərhələ isə ən çox olması ilə seçilir. Ümumilikdə, hər bir mərhələdə BXİ-lərin həcmində artım və azalma müşahidə olunmuşdur.

1917-ci ilə qədərki dövr. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda 20-ə yaxın xarici şirkətin fəaliyyət göstərməsi ilə əlaqədar olaraq ölkəyə olan birbaşa xarici investisiyaların miqdarı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdı. Bu şirkətlər arasında 1870-80-ci illərdə fəaliyyət göstərmiş 8 ingilis, 3 fransız, 2 isveç, 2 alman, 2 Belçika və bir Danimarka şirkəti var idi. [1]

Əsası Alfred, Ludviq və Robert Nobel qardaşları tərəfindən Bakıda qoyulmuş, neft istehsalı ilə məşğul olan "Nobel Qardaşları" və ya "Branobel" şirkəti Azərbaycanda 1879-1917-ci illərdə fəaliyyət göstərmişdir. Sabunçu və Balaxanıda 44 neft yatağına sahib şirkət bu müddət ərzində neft sektorunda liderlərdən birinə çevrilmişdir. Belə ki, o ərəflərdə Bakıda hasil olunmuş neftin 25-28 faizi bu şirkətin payına düşürdü. [6] Bundan əlavə, Alfred Nobelın təklifi ilə neftdaşıyan gəmilərdə və dəmiryolu motorlarının sobalarında (furnace of the steamers and railvay engines) mazutdan istifadə edilməyə başladı. Təxminən 10 ildən sonra Nobel qardaşlarının investisiyasının mühüm cəhətlərindən biri də ölkəyə gətirilən müasir texniki avadanlıqlar idi. İlk dəfə neftin tanker və dəmiryol vasitəsilə daşınması, habelə, neftin dəmir anbarlarda saxlanması, neft istehsalında distillə üsulundan və elektrikdən istifadə onların adı ilə bağlıdır. [8] Bu yeniliklər nəticəsində neft israfının qarşısı alınmış, nəqliyyat xərcləri azalmış və neft ixracatı sürətlə artmışdır. Təkcə 1917-ci ildə şirkətin ölkəyə qoyduğu ümumi kapital 130 milyon rubldan çox idi.

Həmin dövrün digər əsas xarici investoru 1865-ci ildə Gədəbəydə misəritmə zavodunu alaraq yenidən quran Siemens qardaşlarıdır. Mis "Siemens" şirkətinin "İndo-Avropa teleqraf xətti layihəsi çərçivəsində çəkilən kommunikasiya kəbelləri üçün əvəzəlməz xammal idi. Rusiya imperiyasında mis istehsalının 20%-inin Gədəbəydəki misəritmə zavodunun payına düşdüyünü bilərək, Siemens qardaşları bu zavoda 600000

rubldan çox investisiya yatırmışdır. Bundan əlavə, Carl von Siemens və Verner von Siemens tərəfindən yüksək və aşağı keyfiyyətli mis emalı üçün təklif edilmiş metodlar nəticəsində Qafqaz regionundakı ümumi mis emalının dördü üçünü Gədəbəydəki misəritmə zavodu təmin edirdi. [9] Siemens qardaşlarının investisiyasının bir hissəsi isə 28 kilometrlik Gədəbəy və Qalakənd arasında çəkilmiş dəmiryol xəttinə yönəlmişdir. Bu xətt metaləritmədə intensiv şəkildə istifadə olunan yanacağın daşınmasını xeyli asanlaşdırmışdır. Gədəbəyin kəskin hava şəraitini nəzərə alaraq, sonralar yanacaq Şəmkirin Dəllər dəmiryol stansiyasından metaləritmə zavoduna "Siemens" tərəfindən çəkilmiş boru kəməri vasitəsilə daşınmağa başladı. Ümumilikdə, Siemens qardaşlarının Azərbaycana qoyduğu investisiya əlvan metal istehsalına güclü təkan vermişdir; belə ki, 1867-1914-cü illərdə Gədəbəy mis zavodu 58000 ton mis, 3 tondan çox qızıl və 12 ton gümüş istehsal etmişdir.

XX əsrin əvvəllərində Britaniya və Fransanın Azərbaycanın neft sərvətlərinə olan maraqları nəticəsində "Şell" şirkəti və Rotşild qardaşları ölkəyə külli miqdarda kapital qoymuşdur. Bakıda fəaliyyət göstərmiş Britaniyanın ən böyük neft şirkətlərindən biri olan "Şell" 30 böyük həcmli gəmi və Bakı ilə Şanxay arasında salınmış 340-dan çox neft terminalını özəlləşdirmişdir. 20-ci əsrin əvvəllərinə qədər "Şell" artıq Bakıdakı neft yataqlarının təxminən 11 %-ni idarə edirdi. Neft sənayesinə qoyulan investisiya nəticəsində neft çıxarılmasında yeni texnologiyadan - zərbə üsulundan və buxar mühərriklərindən istifadə əl əməyindən texniki əməyə keçidi sürətləndirdi. [4]

1917-1991-ci illər. 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikasının (ADR) əsasının qoyulması iqtisadi cəhətdən ölkənin neft-və qeyri-neft sektorunun inkişafına səbəb oldu. Bunun ən böyük sübutu kimi, "Böyükşor gölünün bir hissəsinin "Nobel qardaşları" şirkətinə icarəyə verilməsi haqqında" olan sazişin müddətinin uzadılması ilə bağlı verilən qərarı göstərmək olar. Lakin cəmi 23 ay fəaliyyət göstərən ADR-ə birbaşa xarici investisiya yatırımı digər dövrlərə nisbətən xeyli az olmuşdur. [5] 1920-ci ildə Azərbaycan Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikası (RSFSR) tərəfindən işğal olunduqda, Azərbaycanın bütün təbii sərvətləri,

o cümlədən, neft və qaz ehtiyatları SSRİ tərəfindən təmərküzləşdirildi. Bu da Azərbaycana qoyulan xarici investisiya axının dayanmasına və Azərbaycan iqtisadiyyatında durğunluq dövrünün başlanmasına səbəb oldu.

1991-ci illərdən bugünə qədər. Sovetlər Birliyinin dağılması və 1991-ci ildə Azərbaycanda müstəqillik əldə edilməsi ölkə iqtisadiyyatının canlanmasına səbəb oldu. O ildən bəri iqtisadiyyatın güclü və dayanıqlı şəkildə formalaşması üçün bir sıra müqavilələr imzalanmış və ölkəyə xarici investisiya axını sürətlənmişdir. İqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru Azər Mehtiyevin məlumatına görə 1995-2017-ci illərdə Azərbaycana qoyulan xarici investisiyanın ümumi məbləği 125.5 milyard ABŞ dolları olmuşdur. Bunun 96.1%-i 2000-ci illərin payına düşür. Bunun 64.5%-i, yəni 77.8 milyard dolları isə birbaşa investisiyaların payına düşür. [3]

Neft sənayesinə cəlb edilmiş birbaşa xarici investisiyalar (BXİ) sayəsində neft istehsalının həcmi və dəyəri sürətli şəkildə artmağa başlamışdır. 1994-cü il sentyabr ayının 20-də “Əsrin müqaviləsi”- Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” (AÇG) yataqlarının dərin su qatlarında yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və məhsulun pay bölgüsü haqqında saziş imzalandı. Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Yaponiya və Səudiyyə Ərəbistanının, eləcə də, Amoko, BP, MakDermott, UNOCAL, ARDNŞ, Lukoil, Statoil, Ekson, Türkiyə Petroları, Penzoyl, İtoçu, Remko, Delta neft şirkətləri bu müqavilənin tərəfləri olmuşdur. Nəticədə, Azərbaycan nefti yenidən dünya neft bazarında öz mövqeyini bərpa etdi. Bu müqavilə sonradan dünyanın 19 ölkəsinin 41 neft şirkəti ilə 30-dək sazişin imzalanmasınayol açdı. Ardınca, 1995-ci ildə “Çıraq-1” platforması müasir standartlara uyğun olaraq bərpa edilib yeni avadanlıqlarla təmin edildi. Müqavilələrin nəticəsi olaraq, “Azərbaycanın neft sənayesinin inkişafı üçün nəzərdə tutulmuş 64 milyard ABŞ dolları qoyuluşunun 57,6 milyardı dəniz yataqlarının mənimsənilməsinə və perspektivli strukturlarda axtarış-kəşfiyyat işlərinin aparılmasına yönəldilmişdir.” 2017-ci ilə qədər Azəri-Çıraq-Günəşli yatağından 3.2 milyard barel neft və 30 milyon kub metr qaz istehsal olunub.

1997-ci ildə ARNDŞ (SOCAR) və beynəlxalq neft şirkətləri arasında bağlanmış konsortiumdan sonra dünyanın ən böyük qaz yataqlarından olan “Şahdəniz”də böyük qaz ehtiyatları aşkarlandı. Konsortiumun tərəfləri daha sonra 2013-cü il dekabrın 17-i Bakıda 28 milyard ABŞ dolları həcmində investisiyanın ölkəyə cəlb edilməsini nəzərdə tutan “Şahdəniz” layihəsinin ikinci mərhələsi haqqında saziş imzaladı. [7] Bu irəliləyişlərlə bərabər ixtisaslaşmış işçi qüvvəsi və yeni texnologiyanın Azərbaycana gətirilməsi neft və qazın müasir tələblərə cavab verən standartlarda və səmərəli şəkildə hasil olunmasına səbəb oldu.

Uzunluğu 3500 kilometr olan və 7 ölkədən keçən Cənub Qaz Dəhlizi bir çox əsas enerji şirkətlərini öz ətrafında birləşdirən layihə olmaqla Azərbaycanın xarici investisiya qoyuluşlarının inkişaf tarixində mühüm yer tutmuşdur. Bu layihə çərçivəsində “Şahdəniz” yatağından istehsal olunmuş təbii qazın Cənubi Qafqaz Qaz Boru Kəməri (CQBK), Trans-Anadolu Təbii Qaz Boru Kəməri (TANAP) və Trans-Adriatik Boru Kəməri (TAP) vasitəsilə Türkiyə və Cənubi Avropaya ixracı planlaşdırılmışdır. [7]

2008-ci il global maliyyə böhranı Azərbaycan iqtisadiyyatına, eləcə də, xarici investisiya qoyuluşuna ciddi təsir göstərməsə də, Dövlət Statistika komitəsinin 2011-ci il tarixli məlumatına əsasən, 2009-cu ildə xarici investisiyaların həcmi ötən il ilə müqayisədə 21% azalmışdır. Bu, təkcə neft sektoruna qoyulan xarici investisiyanın 1 milyard ABŞ dollarına qədər azalması demək idi. 2010-cu ildən başlayaraq isə ümumi xarici investisiyaların həcmi artmağa başlasa da, onların neft sektoruna yönəldilmiş hissəsinin həcmində azalmalar müşahidə olunub. 2011-ci ildə isə xarici investisiyanın həcmi 1,2 milyard manat azalması iqtisadi sahədə yeni islahatların keçirilməsinin vacibliyini artırmışdır.

Bütün bu göstəricilərə baxmayaraq, neft sektoruna qoyulmuş birbaşa xarici investisiyaların həcmi qeyri-neft sektorunu bu mərhələdə də geridə qoyub. Belə ki, 2004–2014-cü illər ərzində ölkə iqtisadiyyatına qoyulan BXİ-nin həcmi 52 milyard ABŞ dolları olmuşdur ki, onun da 85%-i neft sektoruna, 15 %-i isə qeyri-neft sektoruna yönəldilmişdir.

Azərbaycanın təbii sərvətlərinin zənginliyi ölkəyə müntəzəm olaraq birbaşa xarici investisiya axının təminatıdır. Baxmayaraq ki, hal-hazırda neft-qaz sektoruna yönəlmiş BXİ-nin ümumdaxili məhsuldakı payı qeyri-neft sektorundakı həcmi üstələsə də, Strateji Yol Xəritəsinə əsasən, 2025-ci ilə qədər “qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş birbaşa xarici investisiyaların qeyri-neft ÜDM-dəki payının hazırkı təqribən 2,6 faizlik göstəricidən 4 faizə çatdırılması” planlaşdırılır.

Xarici birbaşa investisiyaların iqtisadi artımda rolu

Xarici birbaşa investisiyalar açıq və effektiv beynəlxalq iqtisadi sistemin əsas hissəsi və eyni zamanda inkişaf üçün mühüm stimullardan biridir. Xarici investisiyaların faydaları sektorlara, ölkələrə və əraziyə görə də dəyişə bilər. Yerli qəbul edilmiş qanunlar, daxili siyasət və beynəlxalq investisiya arxitekturası, xarici birbaşa investisiyaların inkişaf etməkdə olan ölkələrə cəlb olunması və eyni zamanda, XBİ-nin faydalarından yararlanmaq üçün mühüm rola malikdir. Ev sahibi olan ölkələr problemləri ilk növbədə, investisiyalar üçün şəffaf, geniş və effektiv siyasət mühiti və onları həyata keçirmək üçün insan və institusional imkanları yaratmaqla həll edə bilər. Xarici investisiyaların bir çoxu “İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı” ölkələrindən daxil olur. Buna görə də, inkişaf etmiş ölkələr inkişaf etməkdə olan ölkələrin beynəlxalq bazara və texnologiyaya çıxışını asanlaşdırır və ümumi inkişaf üçün siyasətin davamlılığını təmin edir; xarici inkişaf köməyindən istifadə edir; çoxmillətli şirkətlər üçün iqtisadi inkişaf naminə qəbul edilmiş qaydaları təşviq edir; digər təşkilatdan olan ölkələrin investisiyaya olan marağını artırır bilər.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr və iqtisadiyyatlar, eyni zamanda, bir sıra keçid ölkələri xarici investisiyaların daha çox iqtisadi artım və inkişafın, modernləşmənin, gəlirlərin artımının və iş yerlərinin sayının çoxalmasının əsas göstəricisi olduğunu qəbul edib. Ölkələr xarici investisiya qaydalarını liberallaşdırmaqla yanaşı, sərmayələrin cəlbə üçün bir sıra əlavə qaydalar tətbiq ediblər. Ölkələrin bir çoxu, daxili iqtisadiyyatda xarici iştirakın faydalarını maksimum dərəcədə artırmaq üçün daxili siyasətin ən yaxşı şəkildə həyata keçirilməsi məsələsinə diqqət yetirmişlər.

Bu tədqiqat, əsasən, xarici birbaşa investisiyaların makro-iqtisadi inkişafda olan ümumi təsirinə və digər rifahi məsələlərdə olan təsirlərinə fokuslanmışdır.

Xarici birbaşa investisiyaların ümumi faydaları çoxdur. Uyğun qaydalar və başlıca olan inkişafı nəzərə alsaq, bir sıra tədqiqat onu göstərir ki xarici birbaşa investisiyalar texnologiyanın inkişafını sürətləndirir, insan kapitalının formalaşmasına kömək edir, beynəlxalq ticarətdə integrasiyanı və biznes mühitində rəqabətin yaranmasını, eyni zamanda, müəssisə inkişafını stimullaşdırır. Bunların hamısı daha böyük iqtisadi inkişafa gətirib çıxarır ki, bu da öz növbəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yoxsulluğun aradan qalxmasına şərait yaradır. Bundan əlavə, iqtisadi faydalardan başqa, xarici birbaşa investisiyalar ölkədə sosial vəziyyətə və ekologiyaya müsbət təsir göstərir. Məsələn, ölkələr qanunlarda daha çox sosial məsuliyyətə önəm verir və eyni zamanda texnologiyanın inkişafında müsbət nəticələr əldə olunur.

Bir çox araşdırmalar onu göstərir ki, xarici birbaşa investisiyalar daxili sərmayədən fərqli olaraq, məhsuldarlığa və gəlirin artımına müsbət təsir edir. Bununla belə, bu təsirinin ölçüsünü müəyyən etmək çətindir. Bəzi tədqiqatlara görə, xarici investisiyaların müsbət təsiri ona görədir ki, onlar yerli investisiyaları aradan çıxarırlar. Bir sıra araşdırmalara əsasən, xarici birbaşa investisiyalar daxili investisiyaların azalmasına səbəb olur. Digər tədqiqatlar isə göstərir ki, xarici sərmayələr daxili investisiyaların artımına gətirib çıxardır. Yekun nəticə olaraq deyə bilərik ki, xarici sərmayələrin təsiri müsbətdir və o, digər investisiyaların da artmasına müəyyən şərait yaradır.

İnkişaf etməmiş ölkələrdə xarici birbaşa investisiyalar o qədər də böyük təsirə malik deyil. Ümumiyyətlə, xarici birbaşa investisiyaların olmasından bəhrələnmək üçün ölkələrdə müəyyən səviyyədə təhsilin, texnologiyanın, infrastrukturun və sağlamlığın inkişaf etməsi gərəkdir. Az inkişaf etmiş maliyyə bazarları da xarici birbaşa investisiyaların faydalarından yararlanmağa neqativ təsir göstərə bilər. Zəif maliyyə vasitəçiliyi xarici müəssisələrdən çox, yerli müəssisələrə daha çox təsir edir. Bəzən, bu maliyyə resurslarının azalmasına, o da öz növbəsində, biznes imkanlarının az olmasına gətirib çıxara bilər. Xarici

investorların fiziki infrastrukturda və maliyyə sektorunda iştirak etməsi ölkələrə köməklik göstərə bilər.

a) Ticarət. Ümumi empirik təcrübələrə əsaslanaraq, xarici investisiyaların xarici ticarətə olan təsiri ölkələr və iqtisadi sektorlar üzrə bir-birindən fərqli olsa da, sərmayələrin ticarətlə olan əlaqəsi yalnız mədaxil və məxaricə olan təsir yox, daha geniş kontekstdən baxıla bilər. Ən mühüm faktorlardan biri də odur ki, xarici investisiyalar inkişaf etməkdə olan ölkələrə uzun müddətdə təsir göstərir. Yəni, ev sahibi olan ölkədəki xarici investisiya həmin ölkənin dünya iqtisadiyyatına sürətli şəkildə integrasiya etməsinə kömək edir. Mədaxil və məxaric də, eyni zamanda, artmağa başlayır. Başqa sözlə desək, ticarət və investisiya bir-birləri ilə sıx əlaqədəlidirlər. Fəqət ev sahibi olan ölkə həm də qısa və orta müddətə olan təsirləri də nəzərə almalıdır, xüsusən də, maliyyə çətinlikləri ilə üz-üzə olduqları təqdirdə bu faktorlara önəm yetirməlidirlər. Bəzən, xarici müəssisələrin onların ölkəsində gördüyü əməliyyatlar xarici ehtiyatların azalmasına gətirib çıxara bilər.

Ölkələr inkişaf etdikcə və sənayeləşdikcə, birbaşa xarici investisiyalar xarici ticarət axınına artırmaqla onların qlobal iqtisadiyyata integrasiyasını sürətləndirir. Ölkənin xarici birbaşa investisiya cəlb etmə gücü həmin ölkənin idxal və ixrac fəaliyyətlərinə sonrakı girişindən asılıdır. Bu da o deməkdir ki, ev sahibi olacaq ölkələr əvvəlcədən beynəlxalq ticarətə açıq olma barədə əsas qaydalara daxil etməlidirlər. Əgər inkişaf etməkdə olan ölkələrdən olan idxalı məhdudlaşdırsalar, bu da öz növbəsində, xarici birbaşa investisiyaları cəlb etməyə maneə olacaq. Ev sahibi olan ölkələr müxtəlif strategiyalar qəbul edə bilərlər. Məsələn, regional ticarətin liberal olması və integrasiyası üzrə müxtəlif qanunlar qəbul etməklə əlaqəli olan bazarın həcmi artırmaqla onlar xarici birbaşa investisiyaları öz ölkələrinə cəlb edə bilərlər.

b) Texnologiya köçürmələri. İqtisadi araşdırmalar onu göstərir ki, texnologiya inkişafı xarici korporativ təşkilatların ev sahibi iqtisadiyyatında həyata keçirdiyi investisiyaların ən mühüm təsirlərindən biridir. Beynəlxalq müəssisələr inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bir sıra texnoloji avadanlıqlara sahibdirlər ki, bu da öz növbəsində onlara texnoloji yayılmanı həyata keçirməyə

şərait yaradır. Texnoloji artıma və yayılmaya beynəlxalq müəssisələr tərəfindən göstərilən yardım müxtəlif sektorlardan və şəraitdən asılı olaraq dəyişə bilər. Beynəlxalq təşkilatlar bir çox hallarda təchizatçıların məhsulunun keyfiyyətini artırmaq üçün onları texniki yardım, təlimlər və digər informasiyalarla təmin edir. Bir çox beynəlxalq təşkilatlar yerli təchizatçılara xammal və ara malların alınmasında, istehsalat obyektlərinin modernləşdirilməsində və ya təkmilləşdirilməsində kömək edirlər. Bundan əlavə, ev sahibi olan ölkənin biznes sektorunda olan texnoloji səviyyə də mühüm rola malikdir. Tədqiqat göstərir ki, xarici birbaşa investisiyaların səmərəliliyə müsbət təsiri olması üçün yerli müəssisə ilə xarici investorlar arasında olan texnoloji boşluq limitli olmalıdır. Ev sahibi olan ölkədə texnoloji səviyyə aşağı olduqda və bu ölkələr arasında texnologiya səviyyəsində mühüm fərqlər müşahidə olunduqda, yerli müəssisələr böyük ehtimalla, beynəlxalq müəssisələrdən xarici texnologiya qəbul edə bilmir.

c) Rəqabət. Beynəlxalq təşkilatların mövcud olması ev sahibi ölkədə olan rəqabətdə xüsusi təsirə malikdir. Fəqət göstərilən bazarda rəqabətin səviyyəsini ölçmək üçün qəbul edilmiş ümumi bir qayda olmadığına görə, bəzi araşdırmaların nəticələrinə əsaslanmaq olar. Xarici müəssisələrin mövcudluğu daxili rəqabətə yol açaraq iqtisadi inkişafa çox kömək edə bilər və nəticədə daha yüksək məhsuldarlığa, aşağı qiymətlərə və daha məhsuldar resurs paylamasına gətirib çıxarır. Digər tərəfdən, bir sıra faktorlar vardır ki, bunlar da xarici müəssisələrin rəqabətə mənfi təsirinə yol açabilir. Ev sahibi ölkənin tamam ayrı coğrafi bazarda yerləşməsi, giriş üçün sərhədin geniş olması, ölkənin kiçik olması, investisiya qoyan ölkənin xüsusi beynəlxalq mövqedə olması və ya ev sahibi olan ölkənin qaydalarının zəif olması və ya tətbiq edilməməsi rəqabətə mənfi təsir göstərə bilər.

d) Müəssisə inkişafı. Xarici birbaşa investisiyalar ev sahibi olan ölkələrdə müəssisələrin inkişafına yol açabilir. Birbaşa təsirə misal olaraq, əməkdaşlıq nəticəsində səmərəliliyin artımı, xərclərin azalması və digər məşğuliyyətlərin inkişafını göstərmək olar. Bundan əlavə, səmərəliliyin artımı əlaqəsiz müəssisələrdə gözə çarpa bilər. Mövcud sübutlar onu göstərir ki, beynəl-

xalq təşkilatlar tərəfindən əldə edilən müəssisələrdə iqtisadi səmərəlilikdə artım müşahidə olunur, baxmayaraq ki, ölkəyə və sektorlara görə bu dəyişə bilər.

e) Sosial və ətraf mühit. Xarici birbaşa investisiyaların, eyni zamanda, ev sahibi olan ölkələrə sosial və ekoloji faydaları var. Bu müsbət təsirlər, inkişaf etmiş texnologiyaların və yeni qaydaların qəbulu ilə baş verir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrə yerləşdirilən texnologiyaların yerli texnoloji avadanlıqlara nisbətən daha müasir və ətraf mühitə görə daha “təmiz” olduğunu demək olar. Bundan əlavə, BXİ-lər ümumi iqtisadiyyata müsbət təsir göstərir. Bəzi uğursuz misallara baxmayaraq, daha çox xarici investisiyaların yerləşdirdikləri texnologiyalar ətraf mühitə müsbət təsir göstərir. Əlavə olaraq, demək olar ki, xarici investisiyalar yoxsulluğun da azalmasına təsir edə bilər. Araşdırmalara görə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yüksək gəlirlərin olması ümumiyyətlə əhəlinin yoxsul təbəqələrinə mütənasib şəkildə fayda göstərə bilər.

NƏTİCƏ

İnvestisiyaya olan makro-iqtisadi stimuldən əlavə, xarici investisiyalar ümumi məhsuldarlıq faktorunu artırmaqla, eyni zamanda, resursların səmərəli istifadəsini tənzimləməklə, ölkədə olan iqtisadiyyatın inkişafına təkan verir. 3 mühüm kanaldan ibarətdir: xarici birbaşa investisiyalar və xarici iqtisadi axın ilə olan əlaqə, yayılma və ölkənin biznes sektoruna qarşı digər xarici əlaqələr, ən sonda, ev sahibi olan ölkədə struktural faktorlara olan təsirlər.

Bir çox araşdırmalar onu göstərir ki, xarici birbaşa investisiyalar daxili sərmayədən fərqli olaraq, məhsuldarlığa və gəlirin artımına müsbət təsir edir. Bununla belə, bu təsirin ölçüsünü müəyyən etmək çətindir. Bəzi tədqiqatlara görə,

xarici investisiyaların müsbət təsiri ona görədir ki, onlar yerli investisiyaları aradan çıxarırlar. Bir sıra araşdırmalara əsasən, xarici birbaşa investisiyalar daxili investisiyaların azalmasına səbəb olur. Digər tədqiqatlar göstərir ki, xarici sərmayələr daxili investisiyaların artımına gətirib çıxardır. Yekun nəticə olaraq deyə bilərik ki, xarici sərmayələrin təsiri müsbətdir, digər investisiyaların da artmasına müəyyən şərait yaradır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Aliyeva G. (2007). Nobel Brothers and Azerbaijan Competition, <http://www.vision.az/en/news/105/de83d1ea/>
2. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2018), https://www.stat.gov.az/menu/6/buklet/azerbaycan_faktlar_ve_reqemler_2018.pdf
3. Mehtiyev A. (2018, October 26). Azərbaycana birbaşa xarici investisiyalar: Mövcud durum və problemlər, <http://fed.az/az/news/read/49583>
4. Mir-Babayev, M. Y. (2004). Baku Baron Days. Foreign Investment in Azerbaijan's Oil. [https://azer.com/aiweb/categories/magazine/ai122_fol-der/122_articles/122_foreign_investment.html](https://azer.com/aiweb/categories/magazine/ai122_folder/122_articles/122_foreign_investment.html)
5. Miriyev A. (2018, May 15). Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin iqtisadi platforması bütövlükdə sosial yönümlü idi, <http://palitraneews.az/news.php?id=85618>
6. Mirzayeva T. (2013). THE ROLE OF AZERBAIJAN OIL IN “NOBEL BROTHERS”. LIFE. History Studies International Journal of History, 2, 29-34.
7. Oil and Gas Projects. <https://en.president.az/azerbaijan/contract>
8. Orucova N. (2012, October 31). Nobels' contribution to first oil boom in spotlight at Baku event, <https://www.azernews.az/nation/45395.html>
9. Wittendorfer F. In Focus - The Siemens brothers acquire the Kedabeg copper mine, https://www.siemens.com/history/en/news/1232_kedabeg.htm

Гасимова А.Р.

Исторический анализ прямых инвестиций и его необходимость для экономического развития**Резюме**

Цель исследования: углубить теорию прямых инвестиций, использовать их для обоснования национализации национальной производственной и инвестиционной политики, а также разработать рекомендации в этой области для условий Азербайджана.

Методология исследований: Теоретической и методологической основой исследования является законодательство и методология социально-экономического анализа прямых инвестиций, а также законодательные акты и инструкции в области прямых инвестиций Азербайджанской Республики.

Результаты исследований: для достижения эффективности мультипликатора прямых инвестиций государство должно играть здесь регулируемую роль, принимая необходимые структурные меры, с полным контролем над использованием инвестиций, а также полным и эффективным использованием доходов.

Ключевые слова: *инвестиция, государственное регулирование, окружающая среда, конкурентоспособность.*

Qasimova A.R.

Historical analysis of direct investment and its necessity for economic development**Summary**

Purpose of the research: To deepen the direct investment theory, to use them for substantiation of the nationalization of national production and investment policy, as well as to develop recommendations in this area for Azerbaijan's conditions.

Methodology of the research: Theoretical and methodological basis of the research is the legislation and methodology of socio-economic analysis of direct investments as well as legislative acts and instructions in the field of direct investment of the Republic of Azerbaijan.

Results of the research: In order to achieve the direct investment multiplier effectiveness, the state should play a regulatory role here, taking the necessary structural policies, with full control over the use of investment and the full and rational use of revenue.

Key words: *foreign direct investment, state regulation, environment, competitiveness.*

Daxil olub: 27.01 .2019

Rəy verib: AMEA İqtisadiyyat Institutunun şöbəsinin əməkdaşı “Sənaye siyasəti və investisiya problemləri” i.f.d. İbrahimov T. X.